

КИТАЙСКАТА ПРИРОДА – КУЛТУРА

Светлана Стойчева

Светлана Стойчева – доц. д-р, редовен преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, Катедра по педагогика на изкуствата, хоноруван преподавател по митология, фолклор и литература за деца в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, лектор по български език и култура в Пекиния университет за чужди езици, *Китай* (2000–2004 г. и от 2009 г.). Научни интереси: модернизмът в българската литература и култура; мостовите между различните култури и други. Докторат на тема: „Приказното творчество на Николай Райнов“ (1993). Автор на поредица статии и рецензии и на книгата „Приказката в българската литература през XIX век“.

Китай е голям. Китай е друг. Китай е Китай. Само на картата може със сигурност да се обхване, друг начин – няма. Вече три години, откакто се завърнах оттам, но нито пространствената, нито времевата дистанция ми помагат да фокусирам Китай – опитам ли се да го „вкуся с ума си“ (метафора на Алън Уотс), все се разпада на противоречиви, разбираеми и неразбираеми, а в същото време много сетивни гледки: истински азиатски калейдоскоп. Целостта на китайската култура изобщо не може да се постигне описателно, както ме убедиха всички пътеписни опити досега. Тя не е застинала картина (подобно на японската), а движение и промяна на непроменимото. Ето, вече заговорих в парадокси, но това е езикът на китайската култура. Уверих се още, че темата, която ме занимава, е непосилно да бъде разработена в кратък обем, но ще се опитам да не я лишавам поне от примерите.

Не са ми съвсем ясни механизмите на рушенето и създаването, на помненето и забравянето в една култура, но нека започна от по-добре познатата култура.

Българският поглед е свикнал да гледа руини. В думата „руини“ ние, българите, внасяме нещо сладко, българско и родно. Обикновено това са каменни остатъци, доказателство за съществували твърдини, но някак твърде мъгляви и миражни, от тях днес виждаме само части от стени и основи – сякаш оставени на фантазията да ги досъгради и да си ги представи в някогашната им цялост. Турците още помнят българина като добър дюлгерин, но той си знае и има много примери за разрушителните си инстинкти.

Как да забравя разочарованието си, когато видях

за пръв път Великата китайска стена – тъй цялостна, сякаш току-що построена, изметена, няма едно камъче за спомен да си вземеш (но се намират търговци, които ти предлагат да си купиш). Къде са руините, къде е автентичността? Вървиш и стигаш до едни запречени дъски – дотук е реставрирана стената, не може да се продължи. Добре, че пазачите там са пазители на стената (а не на руините), разбират от западно любопитство – пускат желаещите да се насладят и на руини. Три пъти от различни подстъпи ходих до Великата китайска стена, докато не намерих дървета да растат върху нея, и си казах – тя е. Сигурна съм, че нито един китайски крак няма да стъпи на тази част – няма да му е естетично, няма да му е смислено.

Руините патинират културното пространство, да, там сигурно е съществувала стара култура, но и го „подивяват“ – разрушената култура е намек за вторично избуялата природа, за немилостиво надмогнатото човешко дело. Тук си спомням миниатюрата на Пенчо Славейков „Богоугодник сред гората“ – подобно противопоставяне на природа и култура, в полза на естеството, много побогоугодно от всичките човешки съзидателни опити да бъде постигнат Бога: срещу мъртвия поглед на порутената чешма е противопоставено веселото витално клокочене на извора.

*Богоугодник сред гората
чешма за спомен е сградил:
порутена е тя – под нея
път изворът си е пробил.
И весело си той клокочи,
извит надолу по рида –
и мъртвий поглед на чешмата
не му смущава радостта.*

Представям си това стихотворение в китайски вариант. В действителността никой китаец не би оставил чешмата да се порути, а всъщност не би и изградил чешма, а камъчетата, които ще оглажда изворът, ще бъдат подредени едно по едно, може и от нефрит да бъдат. А китайският поет би следвал примерно „предписанието“ на старокитайския поет Дай Шу’Лун от VIII в.: „Природата в поезията трябва да е (...) с неясни очертания като съвършения нефрит, да можеш да я наблюдаваш отдалеч, но да не можеш да я сложиш пред очите си.“¹ И би се взрял във водата.

Противопоставянето на природа и култура в стихотворението на Славейков безспорно съдържа знака на романтизма – въпреки просветителските философски схеми и „справянето“ с Природата, западният човек не придобива особена увереност в себе си. Знае се също, че романтизмът обръща погледа на западната култура към Изтока, към ирационализма като светоусещане, и не би трябвало да се дивим как един европейски модернист чак от XVIII, XIX, XX век прави мост с един старокитайски поет от III, IV, V век. Да си представим, че в учебната програма в училище някак се досетят да включат древнокитайска поезия и да я наредят до модернизма – тогава няма да е толкова трудно обяснимо понятието „съзърцание“ като вглъбяване в неназовимата същност на света,

безспорен патент на Изтока. Когато в началото на XX в. западната философия обявява Залеза на Европа (метафората на О. Шпенглер) и П. П. Славейков работи върху пейзажните си миниатюри, представям си как от векове, та чак до нас са заседнали на залез слънце мъдреците Чан Дзю и Дзие Ни² – седят, потопили крака в бистра планинска река, гледат как слънцето потапя лъчите си едновременно във водата и чая или виното и си мълчат, и не им минава и през ум да правят чешми.

Дотук се оформят следните две съждения: културата е преходна, природата е вечна (западно съждение) и културата е вечна, защото следва вечната природа (източно съждение). Изтоковедът Алън Уотс превежда китайското значение на думата природа от йероглифа *дзь-джан* като „ставащо така, от само себе си“³. Според него на природата се гледа като на самозараждащ се жив организъм, без създател, закони и причинно-следствени връзки. Интересно е, че на въпроса ми „Защо?“ много често любезно повтаряният отговор на китайците е: „Няма защо.“ От своя страна те много рядко задават този безсмислен въпрос. Западният монотеизъм и рационализъмът като начин на мислене предпоставят „причинител“, „сътворител“, „моделчик“ на природата, който може да бъде творчески имитиран и следван.

Китайската култура е природата, повдигната на постамент – такова определение можем да дадем, когато видим един камък просто сложен на поставка, едно дръвце в саксия (също вид поставка). Търговците правят пари от това, като продават камъни, и то скъпо, но задължително поставени на постамент (една дървена стойка върши добра работа). Така натурата вече е култура, камъкът е енергия, но и скрито послание – не е важно какво, важно е, че той го „излъчва“. В китайски дом няма нито един просто донесен от планината камък. Изобщо всичко, поставено на поставка (сцена), се превръща в изкуство. В западната култура камъкът щеше да бъде дялан, оформян, извайван по вид и подобие на духа на творческия Аз. Целта би била Аз-ът да пребъде през вековете, а не камъкът-природа. С други думи, западният човек се дистанцира от вечната Природа (Бога) и се стреми да я репликира със свои оригинални форми. Китайците се вдават в нея и се стремят да я продължат, репликират отвътре, например като създават миниатюрни бонзай, горички с миниатюрни ябълкови дръвчета, които обаче раждат нормален размер плодове, оминиатюряват цели културни паметници и ги „преместват“ на друго, по-достъпно място (както са го направили с тибетския храм комплекс Потала), дори нозете на конкубините на императорите са смалявали изкуствено, за да направят от жената произведение на изкуството.

Така смяната на мащаба се оказва другият сигурен начин да бъде „правена“ природата на култура: образът на природата е запазен, но приведен в „удобен“ размер. И точно тук западната ми представа за хуманизъм се оказва в напрежение: да се постави природата в прокрустово ложе за моето западно съзнание означава да се коригира Бога; означава липса на Ренесанс. А според Уотс естественият ред в природата, наречен от китайците *ли* (дума, която първоначално е означавала шарки по нефрит, линии по дърво или влакно на мускул), не е строгият ред, доведен до закон в западното мислене. Ето, от тази гледна точка

той пък говори за „определен хуманизъм, който много осезателно присъства в тези култури“⁴, за разлика от нашите.

Третият начин е да бъдат сраствани културата и природата. Няма китайска планина, която да не е проходена от стълби. Влизаш, да кажем, в Благоуханната планина, но влизаш през вход, под арка от изкуствени цветя, а цялата планина е опасана от ограда (поне не ѝ виждаш края). Да се доукраси, и то планинската природа – това като идея ме поразя. У нас или изкуствени цветя, или естествени: представете си един букет от изкуствени и естествени цветя едновременно. Точно както през февруари от Китайската стена виждам следното: голи храсти и изведенъж розичка – една-единствена и затова натрапваща се. Вглеждам се и схващам, че тя е изкуствена – сякаш в тази гледка някому не е достигало точно цветчето на розата и той е „помогнал“ на природата по-бързо да цъфне цветето ѝ.

В полите на планината виждам малката горичка с ябълковите дръвчета джуджета, натежали от плод, пред които китайците в захлас се снимат – именно пред постижението на човешката намеса, чудно видоизменила природата, направила нещо „по-съразмерно“. И традиционна китайска музика звучи в полите на планината, като че ли музиката на природата също не е достатъчна. Но разбереш ли малко повече за китайската култура, ще знаеш, че най-характерните звуци идват от инструмента гуцин, наподобяващ течението на водата или шума на вятъра във високата планина („прозвънва пак цин седмострунен, сякаш вятърът в скрежни ели“ – стих на Лиу Чан’Цин от VIII в.). Т.е. срещаш се с нещо като „артефакти“ на самата природа.

После започва изкачване на стъпалата (възтесни, поради което спъват крачките на по-високия) – догоре, където на най-последната точка чака не някакъв връх, отбелязан с плоча или с няколко струпани камъка, както е у нас, а храм – най-високият културен венец на природата. Там вярващите палят благовония и се молят, но застанали не пред природния олтар, а пред направения от човешката ръка. Не човекът, а сякаш покривът на храма е разперил поглед към висинето. Просто не е възможно да пропуснеш тези извити като фуния стрехи да излязат от обектива на камерата ти, стремяща се да хване китайската природа. В седмицата на червените листа през есента, когато за късмет трябва да си занесеш няколко у дома, неизброимо множество се вие нагоре по стълбите – едни слизат, други се качват, но никому не хрумва да напусне стъпалата и да тръгне накъдето му видят очите. Как да не си помислиш, че за китаеца и ритуалът на постъпателното стигане до храма е също толкова важен; или може би китаецът просто не е свикнал да шурмува върховете без път. Но това не го прави повече прогнозируем или повече разбран за западния чужденец – не е толкова лесно за човека, който вижда единствено природа там, където има и толкова култура. А червените листа? Тях ги продават в подножието пресни или хербаризирани – ясно е, че няма да стигнат листата от крайпътните дървета за всички.

Едно друго преживяване в китайската природа-култура. В пролетната ваканция, след китайската лунарна Нова година, хиляди хора тръгват през нощта към върха на планината Тайшан (една от петте свещени планини), за да посрещнат изгрева точно на върха. Тук се събират три неща: изток, планина и Кон-

фуций (недалеч се намира мястото, където е живял той). Това са хора от всякаква възраст и социален произход, събират се на групички, плащат си билетите и влизат в сакралната планина. Върви се почти тихо и много се внимава дори с помислите си да не оскверниш планината, а и самия себе си. Стъпалата се вият нагоре, разбира се, осветени от прожектори. Китайците намират това преживяване за страховито и смятат, че стълбите са прекалено стръмни в тази планина. Покрай стъпалата, на всички равнища, са сергиите, където търговците продават сувенири и хапване, а някъде миг преди да започне тялото да зъзне от студ, вече се предлагат под наем и ватенки (като войнишките). Пристигаме още в 3 часа и трябва да тракаме със зъби до изгрева – иначе за какво сме дошли.

Горе буквално няма къде да се стъпи на два крака. На развиделяване виждам: върхът е зает от човешка маса в зелени ватенки, сякаш обрасъл в мъх, и си мисля – сънувам ли, или съм на възстановка на самата революция. Никога през живота си не съм проследявала така промяната на всеки нюанс на небето, в очакване на появата на слънцето. И когато при вида на изгряващото слънце се изтръгва френетичен вик от гърлата на всички, изведнъж разбираш, че в този момент си участник в един голям соларен ритуал и не можеш за нищо на света да се дистанцираш. После научих, че в търсене на най-доброто място за наблюдение и сливане с изгрева имало дори паднали от скалите хора, но невидели слънцето – не.

Представям си същата тази човешка обща енергия при строежите на великите начинания на Китай. Китайците са научени как да строят заедно – Великата стена, Великия язовир, сега Великата железница до Тибет или пък тунелите – водни канали, достигащи до 110 м дълбочина под земята и 5100 км дължина, за пренасяне на вода от планината (ето такива тръби за чешми строят китайците). Започнати са преди около 2500 години.

В Китай не видях руини, нито да е сменено предназначението на някоя древна постройка. Като гледам днешен Китай как се променя буквално с часове, древните паметници са действително арматурата на града, която никога няма да се помръдне. Всичко, което стане история в Китай, то моментално се съотнася с вечността. На площад „Тянанмън“ може да се види как се поддържат древната и новата вечност. Огромният портрет на Председателя Мао, закрепен на първата врата на Забранения град, където е обявен социалистически Китай, се реставрира на определен период от време, така че винаги изглежда като токущо нарисован, едва ли не по-жив от живите. Винаги съм се чудила как в днешно време се признават историческите грешки на Мао Цзедун и го критикуват, но портретът му не увяхва дори в буквалния смисъл. Освен това, като доволно символизиран, часовниците с тиктакащата, махащата за поздрав ръка на Мао, значките и статуетките му се продават на чужденците ведно със старите китайски пари (един китаец историк ми каза, че по време на културната революция бюстът на Мао е бил единственият подарък за всякакви поводи, а особено за сватби). Митичният Жълт император и Мао, живото конфуцианство и живият марксизъм – всякакви амалгами може да предложи Китай и всичките те умеят да се превръщат в печелещи.

И тук идва най-странната амалга за мен: между служенето на властта и

отшелничеството в природата. Въплъщават я старокитайските поети и изобщо хората на изкуството в древен Китай. У нас си знаем: „Кесаревото кесарю и Божието Богу“, но в Китай друго се практикува. Става дума за историята на държавната администрация, създадена тъкмо в Китай, разпространена като идея в Европа едва през XVIII в., със специално разработената сложна изпитна система Къджу по времето на династия Тан, използвана и в Сун, усъвършенствана при Мин династията, когато се създава протоколната наука – Ли Дзяо, продължена и през Цин династията, чак до XX век⁵. В изпитите за държавен чиновник (служебната йерархия достига до 20 степени) изключително място заемат грамотността, учеността и изкуството. Последният и най-труден изпит бил разговорът със самия император – той можело да протече така: императорът казва стих и кандидатът трябва да го продължи. Някои от най-известните днес поети не са успели в изпита.

Биографиите на древните китайски поети са всъщност биографии на тяхното чиновничество. Ако дори и ред да не е съхранен от живота им, поне ще е известно дали са се явявали на изпити за висши чиновници, или не (както нищо друго не се знае за Джао Гу). Те или са на служба при императора, или като шамани бродят по китайските земи и пишат носталгични произведения, пият вино с приятели – също като тях отшелници; някои стават духовни наставници на по-млади ученици, други умират на път към поредното си чиновничество⁶. Например Тао Хун‘Дзин (VI в.) е известен като „императорския съветник от планината“, защото даже и като отшелник продължава да служи на императора; Уан Уей (VIII в.) ту живее като отшелник, ту се връща отново на работа в столицата; Лиу Чан‘Цин (VIII в.) има стихотворение със следното заглавие: „Пак изпращам придворния чиновник Пей, който е понижен в длъжност и изпратен в Дзиджоу“, и така нататък.

Стигаме отново до уникална китайска спойка – на социума и природата. Как така конфуцианството като „религия“ на държавността се споява така уникално с даоизма, който по същността си има отшелнически характер? Разбира се, конфуцианството и даоизмът като мисловни системи съществено се различават, но едно и също лице може да има поведение и мислене ту на образцов конфуцианец, ту, застанало на пътя – Дао, да възприема света в системата на Лао Дзъ. Старокитайските поети, особено от династия Тан, се оказват тези, които свързват естеството, морала и властта. Властта е силно митологизирана и съответно ритуализирана – императорът е средоточие не само на социални, а и на космически сили, фокус на световния кръговрат, застанал в самия център, което предопределя и пасивната му роля. Огромната административна машина свързва огромната империя (административните области дори отговарят на небесните съзвездия), прохожда и прочиства каналите в живия организъм на обществото, което, разбира се, е далеч от гражданското общество. То се крепи на моралния договор между императора и народа и всеки изпълнява ролята си в този естествен, биологичен организъм⁷.

Традицията на учеността и артистичността на държавния служител продължава и до днес: известна е поезията на Мао Цзедун; Дън Сяопин и Цзян Цзъмин са били добри калиграфи.

В днешните тестове за държавната администрация преобладават въпросите от логиката и математиката, а не толкова от литературата и древните канонически текстове. През 2006 г. 1,16 млн. души са се записали за участие в тези изпити, а 530 000 души са се явили за 12 700 места (по 40–50 души за едно място). Само за работа в дирекция „Културна индустрия“ за едно място са се състезавали 700 души⁸ (тук са надминали династия Тан, когато за едно място са се състезавали 100 души). Можем ли да си представим такава конкуренция за място за държавен чиновник у нас, като най-често се казва, че неуспелият професионалист у нас става администратор. Разбира се, че не можем. Можем ли да си представим у нас подобен авторитет на по-висшестоящия или на учителя например? Не. Така си обяснявам до известна степен и днешното китайско субординирано и проспериращо общество.

Ще завърша с края на един разговор между двама колеги, китаец и турчин: Как така Турция е толкова малка държава, а имате политически и социални проблеми?

А какво да кажем за България?

БЕЛЕЖКИ

- 1 Поезия на планините и водите. Старокитайска поезия. С., Стигмати, 2005, с. 114.
- 2 Оттеглилите се от светски живот мъдреци от трактата на Конфуций „Луню“.
- 3 Уотс, А. Културата на контракултурата. С., 2001, с. 93.
- 4 Уотс, А. Цит. съч., с. 104.
- 5 Малявин, В. В. Китайская цивилизация. М., Астрель, 2000.
- 6 Вж. биографиите на старокитайските поети в цит. книга „Поезия на планините и водите“.
- 7 Малявин, В. Цит. съч., с. 107.
- 8 Данните са предоставени от китайското посолство в София.